

УДК 343.13:343.296(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.16>

Микола Миколайович Коломойцев,

кандидат юридичних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (докторант);

<https://orcid.org/0009-0005-8957-5509>,

e-mail: kolomoitsev.mykola@ukr.net

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЦИВІЛЬНОГО ВІДПОВІДАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

На підставі узагальнення положень кримінального процесуального, цивільного та цивільного процесуального законодавства визначено напрями діяльності й функції, які покладаються на представника цивільного відповідача в разі його залучення. Визначено, що головні напрями діяльності представника цивільного відповідача полягають у подачі заперечення проти позову, оцінці сутності та розміру претензій, викладених у позові, визначенні їхньої об'єктивності та відповідності обставинам справи, достовірності і достатності доказів, наданих на їх підтвердження, тощо. Встановлено, що загалом цей учасник кримінального провадження реалізує інформаційну, забезпечувальну та захисну функції.

Ключові слова: кримінальне провадження, представництво, цивільний відповідач, адвокат, юридична особа.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Розгляд і вирішення цивільного позову у справі здійснюється відповідно до положень цивільного процесуального права з урахуванням норм, закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві. Цивільний відповідач як особа, щодо якої заявлено позов, належить до учасників кримінального провадження, котрому для вирішення цього питання законом гарантується низка процесуальних прав та обов'язків, спрямованих на задоволення його процесуального інтересу у справі.

Для реалізації своїх законних інтересів цивільний відповідач може залучати особу, яка має бути його представником, проте тут слід зважати як на низку визначених законодавством особливостей, так і на практичні аспекти. Так, по-перше, слушно вказують вчені про те, що норми цивільного процесуального законодавства визначають більш широкий перелік осіб, яких можна залучати для представництва цивільного відповідача, порівняно з положеннями кримінального

процесуального законодавства [1, с. 544]. Така ситуація, а також низка інших чинників можуть призвести до превалювання інтересів цивільного позивача над інтересами цивільного відповідача, тому особливості представництва цивільного відповідача у кримінальному провадженні мають стати предметом самостійного дослідження.

Стан дослідження проблеми

Комплексно до розгляду проблем пред'явлення та вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні, а також захисту прав цивільних позивачів і відповідачів підійшли Л. Л. Нескороджена [2], Я. О. Клименко [3], Б. А. Ващук [4], Ю. В. Циганюк [5], О. Р. Мала [6], І. А. Воробйова [7], Н. С. Кравченко [8], О. А. Коваленко [9] та ін. При цьому більшість напрацювань присвячено саме способам реалізації процесуального інтересу цивільного позивача.

Останні дослідження, присвячені аналізу правових засад і напрямів діяльності цивільного відповідача у кримінальному процесі, здійснили С. Є. Абламський [1], О. В. Рибалка [10], С. О. Сорока і Г. С. Римарчук [11] та ін. Проте недостатньо вивчена вченими роль представника цивільного відповідача у кримінальному провадженні, що й пояснює обраний нами напрям наукової розвідки.

Мета і завдання дослідження

Мету статті визначено як з'ясування ролі, напрямів діяльності та функцій представника цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Реалізація окресленої мети забезпечена завдяки вирішенню таких завдань: 1) на підставі системного аналізу положень чинного кримінального процесуального, цивільного та цивільного процесуального законодавства визначити напрями діяльності представника цивільного відповідача у кримінальному провадженні; 2) з'ясувати функції, які виконує особа, залучена як представник цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Наукова новизна дослідження

У статті визначено, що представник цивільного відповідача може бути залучений після пред'явлення цивільного позову. При встановленні того, що відповідач є належним, він може реалізувати своє право на представництво. Визначено, що роль і головні напрями діяльності представника цивільного відповідача полягають у: 1) встановленні інших співвідповідачів, якщо шкоду завдано діями не однієї, а, наприклад, кількох осіб; 2) перевірці достатності підстав у представника цивільного позивача для представлення інтересів держави, неповнолітнього, недієздатного або обмежено дієздатного потерпілого; 3) подачі заперечення проти позову за умови достатніх підстав і неналежного визначення відповідача; 4) визнанні позову повністю або частково на підставі ретельного вивчення й аналізу

тексту цивільного позову; 5) оцінці сутності та розміру претензій, зокрема й матеріального характеру, викладених у позові, визначенні їхньої об'єктивності та відповідності обставинам справи, достовірності і достатності доказів, наданих на їх підтвердження; 6) з'ясуванні того, чи здійснювалося раніше будь-якою особою відшкодування завданої шкоди; 7) перевірці обґрунтованості дій, реалізованих стороною обвинувачення з метою забезпечення позову, тощо.

З'ясовано, що окреслені напрями діяльності представника цивільного відповідача у кримінальному провадженні забезпечують виконання таких функцій: інформаційної, забезпечувальної, захисної.

Виклад основного матеріалу

Заподіяння шкоди особі кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням, а також пред'явлення у кримінальному провадженні цивільного позову – це ключові підстави для набуття особою статусу цивільного відповідача. Не має значення, якою є завдана шкода – фізичною, майновою або моральною, вона має бути обґрунтованою, тобто факт її заподіяння має засвідчуватися належними процесуальними джерелами доказів.

За загальним правилом, статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні набуває «фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом»¹.

Одним із пріоритетних питань, що потребує свого вирішення під час розгляду статусу цивільного відповідача, є визначення належного відповідача.

Відповідачем за цивільним позовом у кримінальному провадженні не завжди є особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. При вирішенні цього питання необхідно керуватися чинними нормативно-правовими положеннями, застосування яких обґрунтоване суттєвими обставинами справи. Такий підхід відповідає рішенням Великої Палати Верховного Суду, яка констатувала необхідність відмови в задоволенні позовної заяви у випадках, коли її вимогу адресовано неналежному відповідачеві².

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.04.2020 : справа № 520/13067/17, провадження № 14-397цс19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89251545> (дата

Наприклад, якщо шкоду потерпілому завдано в разі вчинення злочину проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, то зобов'язання про її відшкодування виникають в особі, протиправне діяння якої призвело до дорожньо-транспортної пригоди, а також у страховика на підставі положень Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», адже в таких випадках має місце договірне зобов'язання.

Окрім цього, коли суспільно небезпечне діяння вчинено неосудною особою або обмежено осудною, то відповідальність за шкоду, завдану нею, несе її законний представник. Це ж саме стосується і випадків, коли кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння вчинено особою, яка є малолітньою, за винятком випадків, коли «шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою»¹.

Також слід наголосити на необхідності перевірки достатніх підстав для пред'явлення цивільного позову у справі прокурором в інтересах держави, неповнолітніх громадян, недієздатних або обмежено дієздатних, тобто в інтересах тих осіб, які неспроможні самостійно захищати свої права. Для обґрунтування достатності підстав для представництва інтересів громадянина або держави в суді, передбачених Законом України «Про прокуратуру», прокурор в суді зобов'язаний «надати документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва»².

Таким чином, є низка випадків, коли із загального правила про визначення особи, яка підлягає цивільно-правовій відповідальності, а також особи, уповноваженої на представництво цивільного позивача,

звернення: 15.11.2024); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.10.2020 : справа № 640/22013/18, провадження № 14-58цс20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92571188> (дата звернення: 15.11.2024); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 : справа № 552/6381/17, провадження № 14-626цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79700895> (дата звернення: 15.11.2024).

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.11.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).

є винятки, а тому за умови неналежного визначення відповідача його представник може та повинен подати заперечення.

Представник у цивільного відповідача може з'явитися у справі лише після того, як йому буде вручено цивільний позов, тобто він набуде відповідного процесуального статусу. Саме ця обставина стає моментом початку етапу повноцінної реалізації цивільним відповідачем гарантованої йому законом правосуб'єктності.

Після отримання цивільного позову цивільний відповідач і залучений ним представник набувають реальної можливості на реалізацію гарантованих їм кримінальним процесуальним, цивільним і цивільним процесуальним законодавством процесуальних та суб'єктивних прав, а також законних інтересів. Погоджуємося з думкою Л. Л. Нескородженої про те, що суб'єктивні права та законні інтереси не збігаються, однак є взаємопов'язаними. Так, процесуальні права – це гарантовані законом права цивільного відповідача, надані йому для захисту своїх законних інтересів. Суб'єктивні права цивільного відповідача – певна можливість поведінки учасника правових відносин, передбачена правовою нормою й охоронювана державою. Відповідно до позиції науковиці, законні інтереси – це ті інтереси особи, які підлягають захисту зі сторони держави й охороняються законом [2, с. 12]. Саме ці компоненти і становлять зміст правового статусу цивільного відповідача у справі.

Для реалізації окреслених складових правового статусу цивільному відповідачеві та його представникові слід ретельно вивчити й проаналізувати текст позову, оцінити сутність і розмір претензій, зокрема матеріального характеру, пересвідчитися в їхній об'єктивності та відповідності обставинам справи, оцінити докази, надані на їх підтвердження.

Передусім особа, яка діє як представник цивільного відповідача у кримінальному провадженні, зобов'язана оцінити відповідність заявленого цивільного позову у кримінальному провадженні правилам, передбаченим для нього цивільним процесуальним законом. На підставі аналізу положень ч. 3 ст. 175 Цивільного процесуального кодексу України доходимо висновку, що реквізитами цивільного позову є ім'я або найменування відповідача; зміст позовних вимог, а саме: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити в рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини¹.

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.11.2024).

Також у цьому контексті слід згадати і про момент подачі цивільного позову. Цивільний позов у кримінальному провадженні пред'являється до початку судового розгляду. Відповідно до положень ч. 2 ст. 347 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. З огляду на це порушень вимог ст. 128 КПК України під час звернення потерпілої з цивільним позовом до оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, як вказує Верховний Суд, немає¹. Отже, пересвідчившись у тому, що цивільний позов відповідає вимогам закону, особу цивільного відповідача визначено коректно, його пред'явлено своєчасно, особа, щодо якої його заявлено, разом зі своїм представником мають переходити до наступного етапу – вивчення суті позову та його оцінки. Цей етап є важливим та належить до змістовних складових діяльності, пов'язаної з формуванням правової позиції цивільного відповідача у справі.

За результатами аналізу цивільного позову цивільний відповідач зможе:

1) визнати його повністю або частково;

2) заперечувати проти нього. Суб'єктами заперечення цивільного позову є: а) суб'єкт кримінального правопорушення; б) особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, чим завдала шкоди фізичній або юридичній особі, її захисники та/або законні представники; в) особа, яка несе відповідальність за діяння підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечні діяння неосудної особи (її представник) за законом; г) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; д) третя особа (її представник), щодо майна якої вирішується питання про арешт [8, с. 5].

Реалізація цих процесуальних прав можлива вже під час підготовчого судового засідання або судового розгляду цивільного позову, адже якщо позов заявлено під час досудового розслідування, сторона обвинувачення рідко приймає рішення про залучення особи як цивільного відповідача. До того ж, згідно із ч. 2 ст. 348 КПК України, якщо «у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, головуючий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов»².

¹ Постанова Верховного Суду від 26.05.2020 : справа № 754/10041/18, провадження № 51-6125км19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564051> (дата звернення: 15.11.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).

Для з'ясування функціональної спрямованості діяльності цивільного відповідача та його представника в межах кримінального провадження, як зазначається в науковій літературі, слід використовувати конструкції «заперечення проти позову» та «захист від цивільного позову». З огляду на положення частин 2 і 3 ст. 62 КПК України це дає підстави для віднесення вищевказаної функціональної діяльності цивільного відповідача до загального поняття захисту, а отже, він може: відшкодувати збитки потерпілому (потерпілим); передавати індивідуально визначені речі; компенсувати моральну шкоду; відновлювати становище, яке існувало до порушення права потерпілого; припиняти дії, що порушують право чи створюють загрози для його порушення [12, с. 129].

На етапах вивчення суті цивільного позову слід піддати оцінці вкладені в ньому вимоги. Також слід зважати на те, чи не було відшкодовано хоча б якусь частину збитків, завданих цивільному позивачеві. Це важливо з огляду на той факт, що ст. 127 КПК України передбачено: «Підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення»¹. Не поодинокими є випадки, коли потерпілому ще на стадії досудового розслідування відшкодується завдана шкода, однак до моменту судового розгляду певні обставини справи змінюються і з'являється цивільний позивач, який заявляє позов із низкою претензій.

Протягом досудового розслідування, незалежно від того, чи подано цивільний позов у кримінальному провадженні або ні, сторона обвинувачення може проводити комплекс дій, спрямованих на забезпечення позову. Аналіз слідчої та судової практики засвідчує, що найчастіше такі дії полягають у накладенні арешту на майно, зокрема на те, що має статус тимчасово вилученого. У цьому контексті погоджуємося, що роль представника цивільного відповідача на цьому етапі має бути спрямована на отримання доказів, що заперечують предмет (підстави, вид і розмір шкоди) пред'явленого цивільного позову повністю або частково. Тому при «вирішенні клопотання про арешт майна слідчому судді, суду необхідно звертати увагу на: 1) грошову оцінку майна; 2) ціну цивільного позову (особливо в разі пред'явлення позову про відшкодування моральної шкоди); 3) співвідношення ціни позову та грошової оцінки майна цивільного відповідача» [1, с. 548–549].

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2024).

Важливо, що на обґрунтування цивільного позову мають бути подані належні, достовірні та допустимі докази. Деякі цивільні позивачі переконані, що достатніми є подані в матеріалах кримінального провадження докази, проте на підставі власного адвокатського досвіду зауважимо, що цього рідко буває достатньо. Водночас, якщо надаються додаткові докази, то представник цивільного відповідача має вирішити завдання щодо отримання доказів, якими можуть повністю або частково бути заперечені предмет цивільного позову, тобто його підстави, вид і розмір шкоди.

Висновки

Представник цивільного відповідача може бути залучений до участі у кримінальному провадженні після пред'явлення цивільного позову. При встановленні того, що відповідач є належним, цивільний відповідач може реалізувати своє право на представництво.

За загальним правилом, статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні набуває фізична або юридична особа, яка за законом несе цивільну відповідальність та до якої пред'явлено цивільний позов. Водночас низкою законодавчих актів передбачено обставини, коли цивільну відповідальність несе інша особа.

Роль і головні напрями діяльності представника цивільного відповідача полягають у: 1) встановленні інших співвідповідачів, якщо шкоду завдано діями не однієї, а, наприклад, кількох осіб; 2) перевірці достатності підстав у представника цивільного позивача для представлення інтересів держави, неповнолітнього, недієздатного або обмежено дієздатного потерпілого; 3) подачі заперечення проти позову за умови достатніх підстав і неналежного визначення відповідача; 4) визнанні позову повністю або частково на підставі ретельного вивчення й аналізу тексту цивільного позову; 5) оцінці сутності та розміру претензій, зокрема й матеріального характеру, викладених у позові, визначенні їхньої об'єктивності та відповідності обставинам справи, достовірності та достатності доказів, наданих на їх підтвердження, з метою формування відповідної правової позиції; 6) з'ясуванні того, чи здійснювалося раніше будь-якою особою відшкодування завданої шкоди; 7) перевірці обґрунтованості дій, реалізованих стороною обвинувачення з метою забезпечення позову тощо. З огляду на ці напрями діяльності представника цивільного відповідача вважаємо, що загалом цей учасник кримінального провадження реалізує інформаційну, забезпечувальну та захисну функції. Переконані, що перспективи подальших досліджень полягають у розробленні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства в аспекті врівноваження процесуальних статусів цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Список бібліографічних посилань: 1. Абрамський С. Є. Представник цивільного позивача та відповідача в кримінальному провадженні: питання балансу забезпечення прав. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 31, № 1. С. 540–551. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.47>. 2. Нескоророджена А. А. Забезпечення процесуальних прав та законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 18 с. 3. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 18 с. 4. Ващук Б. А. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 21 с. 5. Циганюк Ю. В. Цивільний позов у кримінальному процесі України та країн континентальної правової системи: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 22 с. 6. Мала О. Р. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2014. 23 с. 7. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 23 с. 8. Кравченко Н. С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 23 с. 9. Коваленко А. О. Повноваження прокурора щодо пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 25 с. 10. Рибалка О. В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6, т. 2. С. 116–118. 11. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Цивільний відповідач у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2018. № 894, вип. 18. С. 148–153. 12. Кравченко Н. С. Участь цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 125–135.

Надійшла до редколегії 17.11.2024

Прийнята до опублікування 13.12.2024

Kolomoitsev M. M. Civil defendant representation in criminal proceedings

The article determines that a representative of a civil defendant may be involved in criminal proceedings after a civil claim is filed, and if it is established that the defendant is proper, it becomes possible to exercise the right of a civil defendant to representation.

At the same time, a number of legislative acts provide for the circumstances when civil liability is borne by another person, and this should be taken into account at the stage of

assessment of a civil claim, and the study establishes that, as a general rule, the status of a civil defendant in criminal proceedings is acquired by an individual or legal entity which, by virtue of law, bears civil liability and which should be taken into account at the stage of assessment of a civil claim.

The main areas of activity of a civil defendant's representative are summarised as follows: 1) identifying other co-defendants if the damage was caused by the actions of more than one person; 2) checking whether the representative of the civil plaintiff has sufficient grounds to represent the interests of the state, a minor, incapacitated or partially incapacitated victim; 3) filing an objection to the claim, provided that there are sufficient grounds and the defendant is not properly identified; 4) recognising the claim in whole or in part based on a thorough study and analysis of the text of the civil claim; 5) assessing the nature and amount of claims, including material claims, set out in the claim, determining their objectivity and relevance to the circumstances of the case, the reliability and sufficiency of evidence provided in support of them in order to formulate an appropriate legal position; 6) finding out whether any person has previously compensated for the damage caused; 7) verifying the validity of actions taken by the prosecution to secure the claim, etc. Given these areas of activity of the civil defendant's representative, the author concludes that in general, this participant in criminal proceedings performs the following functions: informational, supportive and protective. Prospects for further research are to develop proposals for improving current legislation in terms of balancing the procedural statuses of a civil plaintiff and a civil defendant in criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings, representation, civil defendant, attorney, legal entity.

